

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

IX. ÉVF.

1937. ÁPRILIS.

4. FÜZET

Egyedem-begyedem . . .

1. Gyermekkori emlékeinkből sokáig fülünkbe cseng a kiolvasó gyermekversek kezdetéből ez az ikerszó. Valamennyiünknek jó ismerőse, de legtöbbünk nem is sejtí, hogy az országban milyen sokféle változatban forog ez a gyermekek ajkán. Ime a feltünőbbek közül egynéhány: *egyedem-begyedem, ögyedöm-bögyedöm, ögyödön-bögyödön, egyerem-begyerem, edrem-bedrem, igyrem-bigyrem, egedem-begedem, egden-begden, ededem-bededem, egyetem-begyetem, öködöm-böködöm, akadom-bakadom; egyedelém-begyedelém, egyedérém-begyedérém, ögyedézi-bögyedézi, igyérédi-bigyérédi; egyembegyem, étyem-pétyem, ecém-pécém, ötöm-bötöm, ököm-bököm, egyed-begyed* stb. Mindezek a változatok kiolvasóversék kezdeteként fordulnak elő elsősorban, de egyrészt csak bizonyos fajta kiolvasóversékben vannak meg, másrészt pedig ugyanazon típusú kiolvasóversékben többféle kezdő ikerszó is előfordulhat. Ha tehát ez ikerszó-változatok egymáshoz való viszonyát a származásukkal együtt tisztázni akarjuk, az összehasonlító vizsgálatnál a kiolvasó gyermekversek egész szövegét tekintetbe kell vennünk.

I.

2. Azokat a kiolvasó gyermekverseket, amelyekben az *egyedem-begyedem* és változatai előfordulnak, a következő főbb típusokba sorolhatjuk:

I. *Egyedem-begyedem*, tenger tánc,

Hajdú sógor mit kívánsz?

Nem kívánok egyebet,

Csak egy falat kenyeret.

[Veszprém m. Tapolcafi Kiss Á. 27. IV. 2; Szeged (kézír.)]

Változatai: 1. Vas m. Szombathely Kiss Á. 28. IV. 5. — 2. Kemenesalja, v. ö. MNy. IV, 239. — 3—4. Veszprém; Komárom Nyr. I, 186. — 5. Fejér m. Adony; v. ö. MNy. IV, 239. — 6. Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 90: 198. sz. — 7. Fejér m. NGy. I, 345, innen Kiss Á. 28. IV.

9., de az *egyedem-begyedem* kezdetet *egyedelem-begyedelem* alakban közli. — 8. h. n. Kiss Á. 28. IV. 7. (Szóról-szóra ugyanez a változat: Somogy m. Gamás kézír. és Somogy m. Csurgó MNY. II, 464.) — 9. Somogy m. Mozsgó Nyr. VI, 283. — 10. Hont m. Helemba Nyr. III, 502. — 11. Nógrád m. Loşonc Kiss Á. 28. IV. 11. — 12. Borsod m. Szihalom Nyr. IX, 334. — 13. Borsod m. Mezőkövesd (kézir. Dr. S. I.). — 13^a. Bars m. Léva Nyr. XX, 144. — 14. Szatmár m. Sima Kiss Á. 28. IV. 10. — 15. Szatmár m. Nagybánya Nyr. IV, 185. — 16. Szatmár m. Nagybánya Nyr. IX. 187, innen Kiss Á. 32. VIII. 1. — 17. Szamoshat Csúry: Szamosháti Sztár I, 191. — 18. Bihar m. Tóti Kiss Á. 29. V. 6. — 19. Szeged KálmSz. I, 78. 18. sz. és kézír. — 20. Szeged vidéke, Nagyszéksós (kézir.) — 21. Csongrád m. Kiskundorozsma (kézir.) — 22. Hódmezővásárhely NGy. II, 283. — 23. Hódmezővásárhely NGy. II, 284. — 24. Csanád m. Csanádapáca (kézir.) — 25. Csanád m. Mezőhegyes (kézir.) — 25^a. Bács. m. Bajmok Nyr. XXXVII, 95. — 25^b. Biharm. Nagyszalonta Nyr. XLIII, 127. — 26. Kolozsvár, Buda 1880 k. (kézir. Dr. Udvarnok Hermann Antal sz. k.) — 27. Csík m. Csíkkozmás 1870 k. (kézir. Cs. Jósa János sz. k.) — 28. h. n. Kiss Á. 27. IV. 3. — 29. h. n. Nyr. III, 559, innen Kiss Á. 28. IV. 4. — 30. h. n. Kiss Á. 28. IV. 6. — 31. h. n. Kiss Á. 28. IV. 8. — 32. h. n. Kiss Á. 29. V. 2. — 33. h. n. Barna Jakob: A játékok könyve. Bp. é. n. 93.

34. Csongrád m. Tápé KálmSz. I, 78. — 35. Torontál m. Lőrincfalva KálmSz. III, 104. — 36. Torontál m. Szőreg KálmSz. III. 293. — 37. Székelyföld NGy. III, 225, innen Kiss Á. 32. VIII. 2. — 38. Csík m. Csíkkozmás 1870 k. (kézir. Cs. Jósa János sz. k.) — 39. h. n. Kiss Á. 32. VIII, 3. — 40. h. n. Kiss Á. 33. VIII. 4. — 41. h. n. Kiss Á. 33. VIII. 5. — 42. h. n. Kiss Á. 267. — 43—44. Zemplén m. Szürnyeg Nyr. XI, 94.

A változatok nagy számából s az ország legkülönbözőbb vidékeiről való adatokból arra következtethetünk, hogy a kiolvasó-verseknek ez a típusa az egész országban megvan, tehát valószínűleg igen régi.

A példaként közölt alapszöveget a legtöbb változatban még megtoldják bizonyos konvencionális szöveggel, amelyet rendszerint más kiolvasóversekből vesznek át. Leggyakrabban a *Szil-szál, szalmaszál*... vagy *Nyúl, nyúl, nyomadék*... vagy *Szedd ki, vedd ki*..., illetőleg ezek változatai fordulnak elő az alapszöveg kiegészítéseként, néha csak, egyik vagy másik, máskor azonban egyszerre több is. Legtarkábbak ilyen szempontból a 12., 16., 35. és 41. számúak. A folytatás szempontjából a 34—44. sz. változatok külön alcsoportban is összefoglalhatók, mivel a *mit kívánsz?* rímlet a *mit kiált(sz)?* váltja fel s ezzel rendszerint átvezeti ez az új szöveg a kiolvasó-verseket a *Vaspácával kongatom, Kon-kon Péter bácsi*...-féle változatokra. (V. ö. III—IV. típus!)

E típus verskezdetében az *egyedem-begyedem* és változatai a következő arányban fordulnak elő: *egyedem-begyedem* ~ *egyedem-begyedem* 25, *egyerem-begyerem* 3, *egyerem-bederem* 1, *egyedem-bögyedem* 1, *ögyedem-bögyedem* 3, *ögyedem-bögyedem* 1, *egedem-begedem* 1, *ededem-bededem* 1, *egyetem-begyetem* 1, *akadom-bakadom* 1, *egyedelem-begyedelem* 6, *egyedelom-begyedelom* 1, *egyederem-begyederem* 1, *egyed-begyed* 1 vál-

tozatban. Ebből a feltünő számarányból arra következtethetünk, hogy a szórványosan előforduló *egyedelem-begyedelem*-féle ikerszók s az egyszer előforduló *egyed-begyed* csak újabban kerülhettek bele ennek a típusnak a szövegébe. Az *egyedem-begyedem*-féle 2×3 szótagú ikerszók nagy elterjedtsége feltünő, mert a kiolvasóvers ritmusa alapján jogosan várhatnánk egy 2×2 szótagú **egyem-begyem*-féle változatot, mivel az alapszöveg 2—4. sorának ritmusa $4/3$ ($2-2/2-1$) tagozású, az első soré pedig $6/3$ ($3-3/2-1$):

Egyedem-begyedem / tenger tánc,
Hajdú-sógor / mit kí-vánsz? stb.

Ha tehát e kiolvasóversek kezdete valamikor 2×2 szótagú ikerszó volt, akkor az **egyem-begyem* > *egyedem-begyedem* helyettesítésnek már régen meg kellett történnie, mert az utóbbi niemcsak hogy teljesen kiszorította az előbbit, hanem maga is több változást szenvedett.

E típusban az első sor 2. fele következetesen 3-szótagú s csak lényegtelen eltéréseket mutat: *tengér tánc, tengér lánc, tengér tál* ~ *kendér tánc, kendér lánc* ~ *némét tánc* ~ *róka tánc*. Némely változatokban e félsort közbevetett szöveg késlelteti, pl. *dúz-búz* ~ *dús-bús* ~ *túz-búz* ~ *túr-búr* ~ *túz-búz* ~ *üz-búz* ikerszók (16., 15., 35., 13^a, 12. és 39., 36. sz.):

Ritmikailag közel áll ehhez a következő típus:

II. *Egyedem, begyedem, türköcské,*
Hova való menyecske?
Szántó földön lakozik,
Egér-lyukba bujdosik.
Csir-csár, Szabó Pál,
Iszki, duszki ezt vedd ki,
Te menj el aludni.

[Veszprém Kiss Á. 31—32. VII. 2.]

Változatai: 1. h. n. Kiss Á. 32. VII. 3. — 2. h. n. Kiss Á. 32. VII. 4. — 3. Vas m. Szombathely Kiss Á. 32. VII. 5. — 4. Abaúj m. Nagyida (kézir. Dr. S. J.) — 4^a. Hajduszoboszló Nyr. XIV, 381. — 5. Bihar m. Nagyszalonta NGy. I, 355, innen Nyr. VI, 224, Kiss Á. 31. VII. 1. — 5^a. Nagyszalonta Nyr. XLIII, 126. — 6. Torontál m. Törökbecse KálmSz. II. 75, 7. sz. — 7. Torontál m. Törökbecse KálmSz. II. 75, 8. — 8. Torontál m. Torda KálmSz. II, 75, 9. — 9. Torontál m. Szaján KálmSz. II, 75, 10. — 10. Torontál m. Szaján KálmSz. II, 75, 11. — 11. Torontál m. Törökbecse KálmSz. II, 76, 13. [Csak az 1. sor tartozik ide, a folytatásban idegen eredetű elemek!] — 12. Pest m. Nagykörös Nyr. XIII, 45.

A szombathelyi (3. sz.) változat 4 elemből olvadt össze, egyébként csak a torontáli változatok mutatnak feltünőbb eltérést a folytatásban.

Az első félsor váltakozásai: *egyedem-begyedem* 1, *egyedem-begyem*

dēm 2, egedem-begedem 3, egyetém-begyetem 1, egyerem-begyerem 1, ögyedöm-bögyedem 3, egyedelem-begyedelem 1, ögyedelöm-bögyedelöm 3 változatban. A 2×3 szótagú ikerszók tehát itt is túlsúlyban vannak a 2×2 szótagúak teljesen hiányoznak, bár ennek a típusnak alapritmusa alapján is joggal elvárható az **égyem-bégyem*-féle ikerszókat. A 2. felsor *törköcske, türköcske, törtecske, törkécske, két kecske, kekecske, a kecske, bébicske, bébiske, bütymöcske, bökmöcske, billegény* váltakozást mutat. Az utolsó (a 7. számú változatban) nyilván a következő sorbeli — *menyecske* helyett álló — *kis legény* szó regresszív hasonító hatásának köszönheti feltűnő alakját. Figyelmet érdemel e felsorban a változatok következetes 3-szótagúsága, ami a következő típusnál is megfigyelhető:

III. *Egyedem, begyedem, sarkantyú,*
 Nem vagyok én félnyakú,
 Isten kovácsa vagyok,
 Szent Pál lovát patkólok,
 Vaspácával kongatom,
 King-kong, Kóba Pál,
 Három fogú boszorkány.

[Zala m. Dergecs Kiss Á. 33—34. VIII. 12.]

Ebben a típusban a 3—6. sor változatai a kiolvasó vers legállandóbb eleme. Maradandó voltát nagyrészt hangutánzó természetének köszönheti. Az itt közölt változat vége, vagyis a 6. sor második fele és a 7. sor, feltűnő, mert e helyett rendszerint a tulajdonképeni kiolvasó szöveg, pl. a *Szedd ki, vedd ki... vagy az Űsd ki, vesd ki...* valamely variánsa szokott állni.

Változatok: 1. h. n. Kiss Á. 33. VIII. 6. — 2. h. n. Kiss Á. 33. VIII. 8. — 3. h. n. Kiss Á. 34. VIII. 13. — 4. h. n. Kiss Á. 34. VIII. 14. — 5. Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 89. 196. sz. — 6. Nógrád m. Pálfalva Kiss Á. 33. VIII. 11. — 7—8. Heves m. Csépa Nyr. I, 187. — 9. Heves m. Dévaványa Nyr. XV, 93. — 9^a. Jász-Nagykun-Szolnok m. Kunhegyes Kiss Á. 33. VIII. 10. — 10—11. Csanád m. Csanádapáca (kézir., kevéssé eltérő két változat.) — 12. Hódmezővásárhely NGy. II, 283. [Kiss Á. 33. VIII. 7. erre hivatkozik, de tévesen, mert a szöveg nem ugyanaz.] — 13. (?) h. n. Kiss Á. 33. VIII. 7. — 14. Szeged (kézir.) — 15. Szeged KálmK. II, 183, 10. — 16. Bács m. Bajmok Nyr. VIII, 237, innen a forrás megnevezése nélkül Kiss Á. 33. VIII. 9. — 17. Torontál m. Törökbecse KálmSz. II, 76, 12. — 18. Torontál m. Egyházaskér KálmSz. III, 104: 129. sz. — 19. Torontál m. Klárafalva KálmSz. III, 293. [A 15. és 19. sz. már távolabbi-változatok.] — 20. Bács m. Tisza melléke Nyr. XLV; 142. — 21. Nagyszalonta Nyr. XLIII, 127. — 22. Uo. Nyr. XLIII, 130: (Vö. még uo. XLIII, 127. l. 18. sz.). Ugyanennek a kiolvasó-versnek más kézdeltű változatai: Kiss Á. 34—36. VIII. 15—27; Nyr.

IV, 185—6, IV, 333; SzékS: Tr. 104, 326. sz.; KálmSz. I, 77, II, 202, III, 105, 294; NGy. I, 354, VI, 267. stb.

Az első félsor váltakozásai ilyen arányúak: *egyedem-begyedem* 11, *egyetem-begyetem* 2, *egyeden-begyeden* 1, *ögyedöm-bögyedöm* 3, *egyedem-begyedem* 3 (2?, l. 13. sz.), *ögyedölöm-bögyedölöm* 1 változatban. A 2×3-szótagú első félsor tehát itt is uralkodó s a 2×2-szótagú ikerszó teljesen hiányzik, bár az alapritmusnak ez utóbbi felelne meg. Az *egyedem-begyedem*-féle ikerszók azonban valószínűleg csak később kerültek bele az ide tartozó kiolvasóversekbe, mert ezt a félsort sok változatban a *Pad alatt, pad alatt* ~ *Ez alatt, ez alatt* ~ *Padnál, padnál* stb. helyettesíti. Figyelemre méltó az említett utolsó változat, mert ez az alapritmusnak jobban megfelel. A második félsorban itt is 3 szótag van: *sarkantyú, sukkom Pál* (romlott szövegű változatban, 8. sz.), *karkantyú, kapantyú, kakkantyú, karrontyú, kallantyú* és *vaskampó*. A *Pad alatt, pad alatt* stb.-féle idézett kezdés mellett: *pallantyú, tarka tik, egy kis ház, Szabó Pál* 3-szótagúak, de előfordulnak a 4-szótagú a föld alatt, az ég alatt, e föld alatt, e pad alatt félsorok is. (Kiss Á. 34—36. VIII. 15—27. stb.) Az idetartozó versek tehát bizonyos mértékig ingadozó ritmusúak s ez az ingadozás a keveredés eredményének látszik. Figyelemre méltó azonban, hogy az ikerszóval kezdődő változatokon ez a ritmikai ingadozás — az eddigi adatok szerint — nem állapítható meg. Úgy látszik tehát, hogy az ikerszóval való versekzédés egyszersmind határozott ritmikai intonálás is.

Az eddig tárgyalt három típushoz ritmusát és szerkezetét tekintve egyaránt közel áll a következő:

IV. *Egyedem-begyedem*, sobolyó,
Kecskerágó mogyoró,
Szöllőhegyen tarka tyuk.
Én nem vagyok vén nyakú,
István lovát patkolok,
Rézpácával kongatok,
Kon, kon, Péter bácsi,
Szedd ki, vedd ki! Melyiket?
Ezt.

[Borsod m. Tiszapalkonya Kiss Á. 36. VIII. 30.]

Változatai: 1. Heves m. Balla Kiss Á. 36. VIII. 29. — 1^a. Uo. Nyr. XXX, 551. — 2. Arad m. Pécska KálmK. I, 212. 10. s innen Kiss Á. 29. V. 4. [A 2. sortól egészen másként.] — 3. Csanád m. Battonya KálmK. II, 182. 8. — 4. Torontál m. Szőreg KálmSz. III, 104. 128. sz. — 5. Torontál m. Szőreg KálmSz. III. 104. 127. sz. [E két utolsó romlott szöveg.] — 6. Bács m. Tisza melléke Nyr. XLV, 142.

Az első félsorban *egyedem-begyedem* 4, *ögyedöm-bögyedöm* 2, *egyem-begyem* 1, *égyem-bégyem* 1 változatban fordul elő. Tehát itt is a

2×3-szótagú félsor dominál, de feltehető, hogy a 2×2-szótagú ballai változat az alaprítmusnak megfelelően az eredetibb fokot őrizte meg. A 2. félsorban *csobojó, sobojó, csobolya, mogyoró* (1. sz.: a *csobogó* ill. *csobolyaó* helyét cserélt a második sorbeli *mogyoró* szóval) *csics gojó* (4. sz.) és *csicó-nácóm* (5. sz.) fordulnak elő: a félsor tehát — az erősen romlott szövegű utolsó változatot kivéve — itt is 3-szótagú.

Amint láttuk az I—IV. típus ritmikailag is, szerkezetileg is, az ikerszők használata szerint is közel áll egymáshoz. Ezzel szemben a következő két típus határozottan elkülönül emezektől mind a három szempontból:

V. A) *Ögyödöm-bögyödöm, bikkvására*
Szól a rigó rakoncára,
Cérnára, cinögére,
Cuc ki madár a mezőre.

[Hn. Kiss Á. 30. VI. 8. (Itt 6 sorba írva.)]

Változatai: 1. Veszprém Tósokberénd Kiss Á. 30. VI. 7. — 2. Somogy m. Mozsgó Nyr. VI, 282, innen Kiss Á. 413. 2. sz. — 3. Baranya m. Rád Kiss Á. 31. VI. 14. — 4. Hont m. Tesmag Nyr. VIII, 570. — 5. Nógrád m. Nógrádverőce (kézir.). — 6. Heves m. Csépa Nyr. I, 187. — 6^a. Heves m. Váraszó Nyr. XX, 285. [Az első félsor után késleltetés.] — 7. Pest m. Tök Kiss Á. 31. VI. 15. — 8. Szeged (kézir.) — 9. Szeged vid. (kézir.) — 10. Csongrád m. Tápé KálmSz. I, 78, 17. sz. — 11. Szatmár m. Sima Kiss Á. 31. VI. 17. — 12. h. n. Kiss Á. 31. VI. 18. — 13. h. n. Kiss Á. 267. — Bizonyára ehhez a típushoz tartoznak még a következő, erősen romlott szövegű változatok is: 14. Bihar m. Nagyszalontá NGy. I, 355, innen Kiss Á. 29. V. 3. — 15. h. n. Kiss Á. 28. V. 1. — 16. h. n. Kiss Á. 29. V. 5. — 17. h. n. Kiss Á. 31. VI. 20. — 17^a. Fogras Nyr. XLV, 418 (csak az első sor). — 17^b. Szatmárnémet Nyr. XXII, 382.

Az *egyedem-begyedem*-féle ikersző-alkotta első félsor után késleltetés van a következő öt változatban is (l. alább, 13. §.): 18. Udvarhely m. Fejér-Nyikó mell. NGy. XI. 182. (= Kríza: Vadrózsák 1863. 128, innen Barna Ferdinánd: A mordvaiak pogány istenei 69., KálmSz. II, 202. és Nyr. XXVIII, 179.) — 19. Torda-Aranyos m. Kiss Á. 27. IV, 1. — 20. Abaúj m. Hernádvécse (kézir. Dr. S. I.) — 21. h. n. Kiss Á. 31. VI. 16. — 22. h. n. Kiss Á. 49. XXXVIII. (Igen közel áll ezekhez két zürjién változat: a) Suomi II, 11. 33, innen Barna Ferdinánd: A mordvaiak pogány istenei 69—70. s innen KálmSz. II, 202. és Nyr. XXVIII, 108. — b) G. S. Lytkin zürjién nyelvkönyve után JSFOu. X. 25. Ez utóbbira Fokos Dávid igazgató úr hívta fel a figyelmemet.)

V. B) *Étyëm-pëtyëm | pëty vá-ráro,*
Szóll a rigó | rikon-cáro,
Cér-náro | cine-gére,
Hücs ki innen | a mez-zőre.

(Nyr. X, 94.)

23. Fejér m. Csurgó Nyr. X, 94. (a közölt szöveg). — 24. h. n. Kiss Á. 31. VI. 13. [Valószínűleg a 23. számúnak újabb kiadása.] — 25. Fejér m. NGy. I, 348, innen Kiss Á. 30. VI. 9. — 26. Fejér m. Bodmér Kiss Á. 30. VI. 11. — 27. Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 90. 199. sz. — 28. Komárom m. Nagyigmánd Nyr. VII, 526. — 29. Bakony vid. Nyr. IV. 239. — 30. Somogy m. Csurgó NGy. VI, 267. — 31. h. n. [Somogy m. Szökedencs?] Nyr. III, 560, innen Kiss Á. 30. VI. 6. — 32. h. n. [Somogy m. Szökedencs?] Nyr. III, 560, innen Kiss Á. 30. VI. 12. — 33. h. n. Kiss Á. 30. VI. 10. — 34. Baranya m. Keszü, vö. MNy. IV, 239. — 35. Pest m. Kisoroszi Kiss Á. 30. VI. 5. — 36. Pest m. Dunavecse Nyr. III, 189; erre utal Nyr. III, 502 és Erd. Múz. VI. 69. — 36^a. Bács m. Borsod Nyr. XVII, 283. — 37. h. n. Kiss Á. 44. XIV. 8. — Valószínűleg idetartozik: 38. h. n. CzF. I, Előbeszéd 148 [csak a kezdősor van közölve.]

Összefüggésben vannak ezekkel a következő változatok:

V. C) 39. *Étyém-petyém petyty,*

Jászó jászó babaricskó

Utí fáni zetty.

[Fejér m. Csurgó Nyr. X, 95.]

40. Fejér m. Bodmér Kiss Á. 37. X. 7. — 41. Somogy m. Szeňa Nyr. VIII, 237, innen Kiss Á. 44. XIV. 7. — 42. Szeged (kézir.) — 43. Bereg. m. Rákos Ethn. XVI, 308. — Csak a kezdősor (*Etyem-petyem, pontyom*) mutat némi rokonságot ezekkel: 44. Csanád m. Csanádapáca (kézir.) — 45. Szamoshát Csúry: Szamosháti Szótár I, 247.

E változatok közül egyesek még világosan tükrözik az alapszöveget, másoknál a szövegromlás már igen sokat eltüntetett az alapszövegből s más változatokból való részek is hozzátapadtak e szöveghez, de azért összehasonlító vizsgálattal kétségtelenül megállapítható az összetartozásuk.

E típusban a verskezdő félsor a következő váltakozásokat mutatja:

A) 2×3 és 2×4 szótagú alakok: *egyedem-begyedem* 11, *egyedem-begyedem* 1, *egyerem-begyerem* 1, *ögyedöm-bögyedöm* 1, *ögyödöm-bögyödöm* 1, *ögyödön-bögyödön* 1, *egyetem-begyetem* 1, *ögyötöm-bögyötöm* 2, *ededem-bededem* 1, *öködöm-böködöm* 2, *egyedelem-begyedelem* 2, *ögyedezi-bögyedezi* 1 változatban; B—C) 2×2 -szótagú alakok: *egyed-begyed* 1, *etyém-petyém* ~ *etyem-petyem* 6, *ettyem-pettyem* 2, *etyém-pecsem* 1, *eten-peten* 1, *ecem-pecem* 6, *ecen-pecen* 1, *ece-pece* 1, *ëgyën-bëgyën* 1, *egyem-begyem* 1, *ököm-bököm* 1, *ötöm-bötöm* 1, *igyrëm-bigyrëm* 1 változatban. Ha az *egyed-begyed* és *igyrëm-bigyrëm* ikerszókat, valamint a 2×4 szótagú alakokat az *egyedem-begyedem*-félékhez számítjuk is — mivel ezekből kell magyaráznunk őket — az eredetileg 2×2 szótagú változatok száma így is 22, tehát ezek az összes többi változatok (27) mellett csaknem ugyanolyan számban vannak képviselve. Feltűnő az is, hogy a 2×3 és 2×4 -szótagú ikerszók kivétel nélkül *b*-vel kezdődő utótagot mutatnak, pl. *egyedem-begyedem* stb., ezzel szemben a 2×2 -szótagúak leginkább *p*-vel kezdődő utótaggal használatosak, pl. *etyém-petyém* ~ *ëcëm-pecëm* stb.

Ez a típus abban is különbözik az eddigiéktől, hogy a második félsorban szintén sok változattal találkozunk: *pëtyvárára, pëtymárára, pëtymájára, pëtyfalára, pëtypal(l)ára, pëtypollyába, pëtymallára, pimballára, pimpolára, pikuláré, pecmellőre, ficpolára, bökkmájára, bikkmájára, bikkvására, bükkmagyaró, bikavár, bugybollárom, bubbonlárom, tik vállára* (Kiss Á. 30. VI. 12: tíz válláro sajtóhiba), *tik monyára, öt mázsára, hat mázsára, vikóvár, rigmondóra ~ vigmondóra*. Ezek között hanghelyettesítéssel, asszociációval, népetymológiával keletkezett változatok egyaránt előfordulnak, de csaknem valamennyi 1+3 szótagú tagozódást mutat a vers rítmusával ellentétben! (Vö. pl. *Ěcēm- /pēcēm, / pëtypa- /lára* és *pëty-palára*).¹ Ez talán azzal magyarázható, hogy a nyelvérzék általában 1+3 szótagú ö s s z e t é t e l t é r z e t t e félsorban. Ezzel függ össze az is, hogy e félsor utolsó 3 szótagjának kezdete (*-várára ~ -falára ~ -palára* stb.) az ikerítésre jellemző *p ~ f ~ v ~ m* labiális mássalhangzó-váltakozást mutatja, amilyeneket pl. a *tere-feré ~ tere-pere, serte-ferét ~ serte-pertét, sus-mus ~ sus-pus, icki-vicki ~ icki-ficki* (MTsz)-féle ikerszó-párokban találunk.

Az 1+3 szótagú tagozódás következménye az is, hogy a C) alatt felsorolt változatok 3 ütemű sora 2—2 / 1 ritmusú, pl. *Ětyēm-pëtyēm, pëtty* stb. Itt az utolsó ütemben *pëty, péc* (< **pęc*), *per, zecc* (és *pontyom* 44. sz. < *ponty* 45. sz.) váltakozás van. Ezek ritmikailag a IX. típusban tárgyalt *Ellen-bellen csík-félékhez*, sajátos *babaricskó ~ barbaricka ~ babalicska, papanoska, kunyorica* szavukkal pedig a X. típushoz állanak közel.

A változatok nagy száma, az egyes félsoroknak sokirányú és többszörös változásra valló váltakozása, az egész országban való elterjedtség, a zürjén változatok arra engednek következtetni, hogy ez a típus igen régi a magyarban, talán még az I. típusnál is régiebb.

Ritmikailag és a kezdet tekintetében közel áll ehhez a típushoz a következő:

VI. *Egyedem, begyedem, keszkenőben,*

Szól a rigó az erdőben,

Csík, csák, Szabó Pál,

Iszki, duszki, ezt vesd ki,

Te meg menj el aludni.

[Borsod m. Tiszapalkonya Kiss Á. 29. VI. 1.]

Változatai: 1. Vas m. Szombathely Kiss Á. 30. VI. 2. — 2. h. n. Kiss Á. 29. V. 8. — 3. h. n. Kiss Á. 30. VI. 3. — 4. h. n. Kiss Á. 30. VI. 4. — 5. h. n. Kiss Á. 31. VI. 19. — 6. h. n. Kiss Á. 36. VIII. 28. — 7. Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 89. 195. sz. — 8. Kassa. Nyr. III, 562. — 9. Kassa Nyr. XVII, 380. — 10. Gömör m. Rimaszombat Nyr. XII, 191. —

¹ Az eddigi adatok alapján határozottan 2/2//2/2 tagozásúnak kell tartanunk az idetartozó verseket, de nem lehetetlen, hogy 2/2//1/3 tagozás is előfordul, tehát pl. ... *pëty- / palára*.

11. Zemplén m. Szürnyeg Nyr. XI, 95. — 12. Hajduszoboszló Nyr. XIV, 381. — 13. Szatmár Nyr. XVIII, 142. — 14. Bihar m. Nagyszalonta Nyr. XLIII, 127. 25. sz. — 15. Uo. Nyr. XLIII, 127. 9. sz. — Valószínűleg idetartoznak: 16. Bolton 110: 682. — 17. Szamoshát Csűrű: Szamosháti szótár I, 191.

Az 1—2. sor leggyakrabban a *Szül-szál, szalmaszál*... kezdetű rész változatával (*csik-csák*..., *csír-csár*...) folytatódik, de nem mindig. Legtöbb elemet az 5. sz. olvasztói magába.

Az első félsorban az *egyedem-begyedem* 5, az *egyedelem-begyedelem* 1 változatban fordul elő; ezekkel váltakoznak még: *egybe-megybe* 1; *egybe-begybe* 4; *egyem-begyem* 1; *egybe-kegybe* 1; *egyem-begyem* 1; *egden-begden* 2; *egdem-begdem* 1; *edrem-bedrem* 1 változatban. A 2×2-szótagú ikerszók tehát itt is nagyobb arányban fordulnak elő, bár az *egden-begden*, *edrem-bedrem* másodlagos rövidüléseknek látszanak: < *egedem-begedem* — ill. *egyerem-begyeredi*-ből. Az *egyem-begyem* > *egyedem-begyedem* ikerszöhelyettesítés tehát itt is feltételezhető, annál inkább, mert az alapritmus itt is 4/4 (2—2/2—2) ill. 2/3 ~ 4/3 tagolású.

A második félsorban *keszkenőbe(n)*, *keszkendőben*, *két kendőbe*, *kis kendőbe*, *kerkendőbe* (8. sz.) (vö. *car pan derber* 16. sz. olv. *kerpendőbe?*): *kerekedem* (7. sz.) *keszkendőm* (6. sz.) és *cickándőjre* (17. sz.) váltakozás van: az összetartozás könnyen felismerhető.

VII. *Egyedelem, begyedelem,*
 Városi vaskó,
 Kilencedik zacskó,
 Verebek valának,
 Az útra szállanak.
 Köles-szemet szedegetnek,
 Sórján,
 Bórján
 Balog süti, Balog Pál,
 Üsd ki,
 Dobd ki,
 Pöndöröcký Pöczky Pál.

[Fejér m. N. Gy. I, 345; Kiss Á. 40. XII. 1.]

Változatai: 1. Pest m. Tök Kiss Á. 40. XII. 2. — 2. Fejér m. Csákvár SzékS: Tr. 89—90. [Romlott szöveg.]

Más kezdettel: Kiss Á. 40—41. XII. 3—8.

Az első sorban: *egyedelem-begyedelem, igyerédi-bigyeredi (igyeredi-bigyeredi)* vö. I h á s z Gábor, Magyar nyelvtan 1858, 124; *igyiridi-bigyiridi* h. n. CzF. I, Előbeszéd 148 s késleltetve *eredi-bigyeredi*, I. 2. sz.). Az eredeti második félsor, úgy látszik, teljesen eltűnt, nyilván azért, mert a 4+4 szótagú ikerszó maga is kitölti a sort. Ez a típus újabb keletű:

erre utal a változatos szöveg és ritmus, sőt talán az adatok gyér száma is ezzel függ össze.

Ezzel végig is tekintettük a kiolvasó gyermekversek azon főbb típusait, amelyekben az *egyedem-begyedem* valamely változata előfordul. Néhány változatot azonban még be kell mutatnunk annak igazolására, hogy az *egyedem-begyedem*... kezdetű gyermekversek idegen eredetűekkel keverkeztek:

VIII. A: *Egedem-begedem, cziczki redem,*

Trun, trubi verba rub rak,

Széta, szita, szotty,

Ha én téged kitaszítlak,

Ugorj te nagy trotty,

[H. n. Kiss Á. 44. XIV. 3.]

B: *Egyedem-begyedem, cziczimé*

Ábri-fábri-dominé

Ekszblót, czingerblót,

Iszki, duszki, menj el aludni.

[Borsod m. Tiszapalkonya Kiss Á. 49. XLI.]

Változatai: 1. Szatmár m. Nagybánya Nyr. IV, 185. Innen: Barna Ferdinánd: A mordvaiak pogány istenei 69. és Nyr. XXVIII, 179. [Nagybányán magyar változat is! I. típus 15. sz.] — 2. Szabolcs m. Földes Nyr. III, 331. — 3. Kassa Nyr. III, 562. — 3^a. Kassa Nyr. XVII, 380. [Ugyanott magyar változat is! VI. típus 8. sz.] — 4. Abauj m. Nagyida (kézir. Dr. S. I.) [Ugyanott magyar változat is. II. típus 4. sz.] — 5. Heves m. Dévaványa Nyr. XV, 93. [Uo. magyar változat is. III. típus 9. sz.] — 5^a. Gömör m. Rimaszombat Nyr. XII, 191 és Ethn. III, 203. I. jegyzet. — 6. Bereg m. Rákos és vid. Ethn. XVI, 308. — 7. Torontál m. Törökbecse KálmSz. II, 76. 13. sz. [Ugyanott magyar változatok is; II. típus 6, 7. sz. és III. típus 17. sz.] — 8. Kolozsvár. (kézir. Dr. S. I.) — 9. h. n. (egy novel-lából, kézir. Dr. S. I.). — 10. Bihar m. Nagyszalonta Nyr. XLIII, 127. — 11. Komárom m. Tata Nyr. XLIII, 312.

Az első félsor változatai: *egyedem-begyedem*, 6, *egyedem-begyedem* 1, *egedem-begedem* 1, *egden-begden* 1, [ugyanott magyar változatban is], *egdem-begdem* 1, *egede-begede* 1, *egyederem-begyederem* 1, *ögyedelöm-bögyedelöm* 1 változatban. A második félsor szótagszáma itt is 4 vagy 3, mint a magyar változatoknál.

Kiolvasó gyermekverseinknek az idegen eredetűekkel való vegyülése szempontjából két tanulságot nyújtanak adataink: e vegyülésnek két fontos feltétele az egyező ritmikai tagolódás és a változatok földrajzi érintkezése. Talán az sem véletlen, hogy ilyen kontaminált változatokra csak a nyelvetterület szélső területeiről valók az adatok: Komárom, Abauj, Gömör, Heves, Bereg, Szabolcs, Szatmár, Torontál, Kolozs megyékből.

Az *egyedem-begyedem*-féle kiolvasó gyermekverskezdekétek eddig tárgyalt változatai kétségtelenül genetikus kapcsolatban is vannak egymással. Van azonban még két idetartozó ikerszó, amellyel kiolvasó verseket kezdenek a gyermekek s az eddig tárgyalt típusokban nem fordulnak elő. Ezek az *ellem-bellem* és az *ęc-pęc*-féle ikerszók.

Az *ellem-bellem* és változatai két típusban fordulnak elő:

IX. *Ellen-bellen*, csik,
Zsiros a mácsik,
Ecetet a csikra,
Mézet a mácsikra,
Bagó szemű szoknya,
Szép lány, a ki szokta.

[Zala m. Tapolca Kiss Á. 36. IX. 1.]

Változatai: 1. Veszprém Kiss Á. 36. IX. 2. — 2. Veszprém m. Kup NGy. VIII, 368. — 3. Veszprém m. Újmalomsok Kiss Á. 36. IX. 3.

Ez a típus egészen elüt az eddigiektől, de azért lehetséges, hogy ritmikailag az V. típusban tárgyalt „*Étyēm-pětyēm pětývára*“ ill. az „*Étyēm-pětyēm-pěty*“-félékből fejlődött. A földrajzi elterjedés adatai is megegyeznek.

Az ikerszó alakjai: *ellen-bellen* 2, *elen-pelen* 1, *ele-bele* 1 változatban. A második felsor mindig *csik*.

X. *Ellem-bellem*, bombárosi,
Som, som kutya tatárosi,
Ezd meg, üzd meg, gödör viszi.
Lebuka!

[Fejér m. Bodmér. Kiss Á. 36. X. 3.]

Változatai: 1. h. n. Kiss Á. 36. X. 1. — 2. Fejér m. Nagysáp Kiss Á. 36. X. 2. — 3. Pest m. Tinnye. Nyr. VII, 333, innen a forrás megjelölése nélkül Kiss Á. 101. 1. 19. sz. — 4. h. n. [Somogy m. Szökedencs?] Nyr. IV, 41, innen Kiss Á. 37. X. 4. [Az eredeti közlemény „*Elēmbelēm* bērmározi“ szövege helyett Kiss Á.-nál „*Ellem-bellem*, bērmározi“ van!]. — 5. Bács m. Bajmok Nyr. VIII, 237, innen a forrás megjelölése nélkül Kiss Á. 44. XIV. 4. — 6. Torontál m. Tiszahegyes KálmSz. II. 77. 22. sz., innen Kiss Á. 37. X. 5. (Romlott szöveg, vö. magyar, német és szláv lakosság a közölt helyen!) — 7. Torontál m. Torda KálmSz. II, 77. 24. sz. — 8. Torontál m. Szaján KálmSz. II. 77. 23. sz.

Ugyanez az ikerszó fordul még elő a következő kontaminált változatokban: 1. h. n. Kiss Á. 37. X. 6: *Ellem, bellem / Tunka! / Funka / Lajbesz, / Lejbesz.* — 2. Fejér m. Csurgó Nyr. X. 95: *Elem pelem piapám / Pusi sēmsi kuti / Tere ruzsi jé ku ka.* — 3. Torontál m. Padé KálmSz. II,

77—8. 25. sz.: Ellen-bellen / Vikátí / Tával tuma / Tumatí / Czukor ló / Iglis-figlis / Guta figlis / Az apád. / Ett-pett / Tutt-futt / Tráusz!

Az előző típpal szemben jóval nagyobb területről valók az adatok, de ritmikailag még közelebb áll az V. típusban tárgyalt *Étyem-pétyem-pétyvárára-félékhez*.

Az ikerszó változatai: *ellēm-bellēm* 5, *ellen-bellen* 3, *elēm-belēm* 1, *elem-pelem* 1, *ëllán-pëllán* 1, *illán-pillán* 1 változatban.

Feltűnő a torontáli *ëllán-pëllán* ~ *illán-pillán* változat, továbbá az a körülmény, hogy a IX—X. típusban kizárólag csak 2×2-szótagú ikerszók fordulnak elő s hogy a szövegváltozatok sem mutatnak semmi kapcsolatot az I—VII. típus alapszövegével. Az alapváltozatnak látszó **ellēm-bellēm* ikerszó nagyon hasonlít egy török kiolvasóvers *allem-bellem* kezdetéhez (Bolton 64: 20.), de ritmus és szöveg szempontjából nem mutatnak egyezést a magyar és török változatok s ezért valószínűleg az *ëgyedēm-bëgyedēm*-nek **ëgylēm-bëgylēm* alakjából kell kiindulnunk a magyarázatunkban (l. alább 8. §.)

XI. *Ec-pec*, kimehetsz

Holnap reggel kijöhetsz.

[Fejér m. Bodmér Kiss Á. 26. II. 1.]

Változatai: 1. h. n. Kiss Á. 26. II. 2. — 2. Pest m. Dunavecse Nyr. III, 189. — 3. Pest m. Áporka Nyr. XX, 575. — Távlabbiak: 4. Szeged (kézir.) — 5. Borsod m. Mezőkövesd (kézir. Dr. S. I.).

Kiss Á. 26—27. II. 3—6. még négy változatot közöl, de azok más típusba tartoznak.

Az ikerszó változatai: *ec-pec* 2, *hec-pec* 1, *ec-bec* 1, *egy-begy* 1, *egy-megy* 1 változatban. E változatok a 3. sz. kivételével közvetlenül nem hozhatók kapcsolatban az *ëgyedēm-bëgyedēm*-félékkel, de látni fogjuk, hogy közvetve mégis kapcsolatban vannak amazokkal.

*

Végigtekintettünk azokon a kiolvasó verseken, amelyek tekintetbe jöhetnek az *ëgyedēm-bëgyedēm*-féle ikerszavak egymáshoz való viszonyának és eredetének vizsgálatában. A következőkben sorra megvizsgáljuk e változatokat abból a szempontból, hogy megállapíthatjuk, melyek azok az eredeti ikerszók, amelyek már egymásból nem vezethetők le. E vizsgálatunkban persze tekintettel kell lennünk a földrajzi elterjedésre, a hangváltozásokra, az analogiás változásokra, a gyermeknyelv sajátos hangrendszerére és — versről lévén szó — a szöveg ritmikus tagozódására is.

(Folytatjuk.)

Kelemen József.